

Політика партійно-державного керівництва СРСР у 1939-1940-х роках щодо реабілітації репресованих громадян

В умовах державної незалежності України значною мірою зростає інтерес як дослідників так і широкого загалу до питань становлення та функціонування радянської тоталітарної системи, яка скалічила долі мільйонів безневинних людей. Політичні репресії на тому чи іншому етапі мали свої характерні особливості. Відповідно до проявів політичних, економічних та соціальних чинників вони або набирали розмаху або дещо призупинялися. Саме так можна розцінювати репресії у 1935 р., коли в Україні було заарештовано 24934 особи, у 1936 р. – 15717 громадян. Справжньою трагедією для українського народу стали наступні два роки. Так, у 1937 р. було заарештовано 159 573 наших співвітчизників, у 1938 р. – 108 006 громадян¹. Цю жахливу статистику необхідно доповнити кількістю репресованих селян під час колективізації в Україні та депортованими українськими, польськими та німецькими сім'ями. Зазначені узагальнення дають нам підстави стверджувати, що переважна більшість українських родин відчули на собі зловісний удар репресивно-каральної системи.

Ряд істориків вважають, що з усіх союзних республік колишнього СРСР найжорстокіших репресій зазнала Україна. Це можна пояснити певними причинами, зокрема продукуванням українською інтелігенцією незалежницьких поглядів та формування нетерпимості щодо непокірних українців, яке відстежувалося ще з часів української національної революції 1917 – 1920 рр. та згорання політики українізації, яка розпочалася в кінці 20-х років.

Це, зокрема, підтверджуються дослідженнями авторів, які зосередилися на розробці проблем політичних репресій періоду радянського тоталітаризму. Серед робіт, що привернули увагу дослідників, наукові розвідки Бажана О. Г., Войналовича В. А., Данилюка Ю. З., Миронен-

ка О. М., Бенько О. П., Рубльова О. С., Пристайко В. І., Шаповала В. І. та інших².

Метою цієї статті є спроба висвітлення заходів партійно-державного керівництва СРСР щодо здійснення масових політичних репресій та практику діяльності правоохоронних органів по реабілітації жертв політичних репресій в 1939 – 1940-х роках. Зазначена тема має свої перспективи на дослідження, оскільки дає можливість всебічно з'ясувати місце і роль політичних репресій у формуванні радянської тоталітарної системи, усвідомити першу "хвилю" реабілітаційного процесу та його наслідки.

За архівними матеріалами від репресій у роки великого терору найбільше постраждали після українців поляки. Адже виконувався цілком таємний „Оперативний наказ Народного комісара внутрішніх справ СРСР” за № 00485 від 11 серпня 1937 р., який вимагав „розгрому антирадянської польської розвідки”³. Загалом упродовж років великого терору в Україні органами НКВД по „польській лінії” було заарештовано 56 516 осіб, з них 44 467 поляків, з яких 70 відсотків, або 39 644 особи, засуджено до різних строків ув'язнення або страчено⁴.

Доведені Москвою та Києвом ліміти на виконання наказу НКВС СРСР перевиконувалися. До прикладу, при аналізі кримінальних справ репресованих у 1937 – 1938 роках складається враження, що Кам'янець-Подільська область (тепер Хмельницька) була наштигована резидентами та агентами польської розвідки. Із серпня 1937 по серпень 1938 років під слідством перебувало 16 тисяч осіб, з них 90 відсотків зізналися в тих чи інших протидержавних злочинах⁵. До репресованих застосовувалися методи фізичного впливу, що змушувало навіть безневинних зізнаватися у злочинах. В області у 1938 році за I категорією було засуджено 12 657 осіб⁶.

У Житомирській області лише за півроку (з 1 жовтня 1937 р. по 15 лютого 1938 р.) було ліквідовано 19 „націоналістичних контрреволюційних організацій” та 27 „повстанських груп”⁷. Одноосібним розпорядженням начальника УНКВС Житомирської області Вяткіна в 1937 – 1938 рр.

розстріляно понад 4 тисячі заарештованих, серед яких були вагітні жінки та неповнолітні діти. При вивченні зазначеного факту комісія президії ЦК КПРС, яку очолював Микола Михайлович Шверник (голова КПК при ЦК КПРС), встановила, що протоколи „трійок” більше половини розстріляних не підписані, а на багатьох із страчених взагалі немає протоколів слідчих справ⁸. У переважній більшості ці люди заарештовані за неперевереними свідченнями інших осіб.

Однією з безпрецедентних форм прояву беззаконня і свавілля були репресії людей за так званими „списками”. Для підготовки і оформлення їх у центральному апараті НКВС СРСР була створена спеціальна група, діяльність якої була суворо засекречена від інших співробітників. Списки склалися не за матеріалами слідчих справ, а на підставі коротких довідок, які направлялися з периферії в НКВС СРСР. Їх поділ здійснювався за територіальним принципом та за категоріями, які відповідали мірі покарання⁹.

Ці списки направлялися особисто Сталіну. Із виявлених 383 списків, до яких було включено 44 тисячі осіб, до вищої міри покарання підлягало 39 тисяч заарештованих, 5 тисяч осіб - ув'язненню від 8 до 25 років. На цих списках зазначені власноручні резолюції Сталіна та інших членів політбюро, зокрема із 383 списків Сталіним підписано 362, Молотовим – 373, Ворошиловим – 195, Кагановичем – 191, Ждановим – 177¹⁰. Зазначені списки направлялися у Військову колегію Верховного суду або на розгляд позасудових органів – „особливих трійок”, які своїми вироками і постановами лише оформляли вказану в списку міру покарання.

Безперечно, масові репресії сприяли формуванню негативних тенденцій економічного розвитку держави. У цей час темпи росту промислового виробництва зменшилися вдвоє. Ще в більшій мірі знизилась продуктивність праці. Утворений зусиллям народу промисловий потенціал був певною мірою послаблений, зокрема вугільна промисловість Донбасу в 1937 – 1938 рр. опинилася у кризовому стані. У 1937 р. було зменшено

видобуток вугілля у порівнянні з 1936 р., проте у 1938 р. становище не покращилося. Зростання аварій та простоїв механізмів набули таких розмірів, що їх важко стало списувати за рахунок „ворогів”. Не кращі показники мала металургійна галузь. У 1938 р. металу було вироблено менше, ніж у 1937 р.¹¹.

Однією з причин економічного спаду стали наслідки масових репресій, які нанесли найжорстокіший удар по керівному кадровому та інженерному персоналу промисловості. До прикладу, на Макіївському металургійному заводі залишилося лише два дипломованих інженери і 31 технік. Всі інші спеціалісти були заарештовані, їх замінили практиками¹². Кадрові проблеми, пов'язані з репресіями у вугільній промисловості, були настільки серйозними, що в жовтні 1937 р. за наказом наркома важкої промисловості Л.Кагановича з п'ятого курсу Сталінського індустріального інституту було відкликано 40 студентів для роботи в апараті комбінату „Донбасвугілля”¹³.

Необхідно зазначити, що масовий політичний терор негативно вплинув і на сільське господарство. Адже щорічне виробництво зерна та продуктів тваринництва в кінці 30-х років складало на одного чоловіка 85-90 відсотків середньорічного виробництва часів непу. У тваринництві не спромоглися відновити тих втрат, які були завдані в роки колективізації¹⁴. Ці прорахунки та недоліки у розвитку сільськогосподарського виробництва України можна обґрунтовувати, в першу чергу, голодомором 1932-1933 рр., виселенням розкуркулених, депортацією антирадянських елементів з прикордонних округів, масовими депортаціями польського та німецького населення та проведенням репресій щодо надуманих антирадянських контрреволюційних, терористичних організацій та диверсійно-повстанських груп „по польській та німецькій лініях”.

Цілком ймовірно, що партійно-державне керівництво СРСР, оцінюючи суспільно-політичну ситуацію та політичні настрої в державі, вирішило піти на певні поступки населенню, а одночасно відмежуватися від тих кривавих злочинів, які охопили країну, і передусім, політичну та інтелектуальну еліту. Рішення приймалося до примітивності просто. Наркома внутрішніх справ

СРСР М. Єжова звинуватили чи не в усіх людських гріхах і замінили Л. Берією.

Сьогодні важко відповісти на питання, що очікувало вище партійне керівництво від такого призначення. Існують різні точки зору з цього приводу. Серго Гегечкорі (Берія) до останніх хвилин свого життя вважав, що саме його батько став ініціатором цілого ряду демократичних реформ в СРСР, включаючи реабілітацію репресованих. Однак підтримати зазначену точку зору може лише людина не обізнана з радянською політичною системою, в якій жодне починання не могло бути проведене в життя без згоди вищого політичного керівництва країни. Оцінка Серго Берія щодо дій батька, який заявляв: „Я робив все можливе, щоб призупинити репресії, але ситуація, в якій я опинився, не дозволила мені зробити більше”¹⁵, не зовсім прийнятна за обставинами тогочасної системи. Водночас не можна не взяти до уваги і те, що Л. Берія був новачком серед політичної еліти і мабуть не прагнув протиставити себе тим колам, які підняли його до рівня однієї з найвищих посадових осіб СРСР. Отже, поняття берієвська “відлига” як реабілітаційні заходи можна прийняти лише опосередковано, враховуючи що нарком внутрішніх справ СРСР лише втілював у життя ту лінію, яка була визначена керівниками більшовицької партії.

Виявлені нами документи дають підставу пов’язувати берієвську “відлигу” з постановою Ради Народних Комісарів СРСР та ЦК ВКП(б) від 17 листопада 1938 року “Про арешти, прокурорський нагляд і ведення слідства”¹⁶. У документі партійно-державне керівництво СРСР певним чином виправдовувало ту репресивну політику, яка здійснювалася в країні в 30-х роках. Одночасно простежувалася спроба відмежуватися від тих масових незаконних репресій, що мали місце у досліджуваній період. Характерно, що їх причина пояснювалася діями тих же „ворогів народу, шпигунів і агентів іноземних розвідок”. Проте вище партійне керівництво СРСР визнавало, що „масові операції по розгрому і викоріненню ворожих елементів, проведені органами НКВС у 1937-1938 роках при спрощеному веденні слідства і суду

призвели до багатьох значних недоліків і збочень у роботі органів НКВС та прокуратури. Працівники НКВС настільки відвикли від копіткої систематичної агентурно-інформаційної роботи і так захопилися спрощеним підходом провадження справ, що до останнього часу піднімали питання щодо надання їм так званих „лімітів” для проведення масових арештів. Глибоко вкоренився спрощений порядок розслідування, при якому, як правило, слідчий обмежувався отриманням від обвинуваченого зізнання своєї вини і абсолютно не турбувався про підкріплення цього зізнання необхідними іншими доказами, що підтверджували вину. Часто „свідчення арештованого записувалися слідчим у вигляді заміток, а потім впродовж тривалого часу (декада, місяць і навіть більше) складався загальний протокол, причому абсолютно не виконувалися вимоги щодо дослівної, по можливості, фіксації свідчень арештованого. Дуже часто протоколи допиту не складалися до того часу, поки арештований не зізнавався у здійсненні ним злочину”¹⁷.

Необхідно зазначити, що партійно-державне керівництво намагалося всі недоліки в роботі НКВС та прокуратури спихнути на ворогів народу, які пробралися в ці органи і прагнули будь-якими засобами вивести їхню роботу з-під партійного контролю та керівництва.

Постанова забороняла проведення будь-яких масових операцій щодо арештів і виселення, а самі арешти проводити відповідно до Конституції лише за постановою суду або за санкцією прокурора. У центрі та на місцях ліквідовувалися судові „трійки”, а всі справи передавалися на розгляд судів або Особливій нараді при НКВС СРСР. Відповідні доручення ЦК та РНК надавалися НКВС та прокуратурі щодо перевірки мотивів та обґрунтованості постанов про арешти, вимагаючи у випадках необхідного провадження додаткових слідчих дій або представлення додаткових слідчих матеріалів¹⁸.

Прагнучи зменшити масштаби репресій, які мали місце в роки великого терору, РНК та ЦК ВКП(б) 1 грудня 1938 р. прийняла постанову „Про порядок узгодження арештів”. Цим документом обумовлювався порядок

погодження арештів депутатів Верховної Ради СРСР, Верховних Рад союзних і автономних республік, керівних працівників союзних та республіканських наркоматів і прирівняних до них центральних установ, а також осіб, що перебували на службі у різних установах. Обумовлювався дозвіл на арешти членів і кандидатів у члени ВКП(б) та комуністів, які займали керівні посади в Наркоматах СРСР та прирівняних до них центральних установ і відповідальних працівників партійних, радянських та господарських органів та військовослужбовців вищого, старшого та середнього керівного складу РСЧА. Постанова визначала місце Прокуратури СРСР та НКВС у проведенні арештів¹⁹.

Одночасно у директиві Й. Сталіна „Про облік та перевірку в партійних органах відповідальних співробітників НКВС СРСР”, направлених міськкомам, обкомам, крайкомам та ЦК Нацкомпартій були передбачені заходи щодо очищення НКВС від співробітників, які працювали в органах і не заслуговували політичної довіри²⁰. Документ започатковував формування нових відношень між органами безпеки і партійними комітетами, що визначалися у підпорядкуванні охоронних органів у питаннях своєї роботи партійним комітетам регіонів.

Необхідно зазначити, що для перевірки діяльності НКВС СРСР і особливо оперативних відділів Головного управління державної безпеки 5 грудня 1938 р. за рішенням політбюро ЦК ВКП(б) була утворена комісія за участю секретаря ЦК ВКП(б) А. Андрєєва та завідуючого відділом керівних партійних органів Г. Малєнкова²¹. Комісією були виявлені суттєві недоліки. За підсумками її роботи Г. Малєнков зазначив: „Шпигуни, вороги сиділи майже на всіх ділянках”. У підтвердження його думки А. Андрєєв зауважив: „У мене таке враження, що Єжов має до цього пряме відношення”²².

Оцінюючи масштабність розповсюдження „єжовщини”, Л. Берія 26 грудня 1938 р. вносить на розгляд Й. Сталіну проект наказу, який забороняв вербовку деяких категорій працівників партійних, радянських, господарських, профспілкових та громадських організацій. Із раніше завербованими

працівниками передбачалося розірвання зв'язків, а особові та робочі справи зазначених агентів та інформаторів підлягали знищенню за актами у присутності представників партійних комітетів²³.

Вивчення архівних документів дає нам підстави стверджувати, що постанова “Про арешти, прокурорський нагляд і ведення слідства” не сприяла усуненню недоліків, що оприлюднювалися у документі, не викривала ті неподобства, що мали місце в роботі репресивних органів. Пояснити це можна однобоким підходом до виконання директиви „Про облік та перевірку в партійних органах відповідальних співробітників НКВС СРСР”. Адже партійні комітети аналізували лише кадрові питання, і ті через вплив на діяльність співробітників НКВС їх родичів та їхнє походження. Такий розгляд, як правило, проходив за участю керівників НКВС, присутність яких не сприяла викриттю та усуненню недоліків, що мали місце в роботі правоохоронних органів²⁴.

Започатковані вищим політичним керівництвом держави заходи щодо часткового припинення репресій зобов'язували партійні комітети на місцях вжити рішучих заходів у виправленні недоліків слідчої роботи органів НКВС, рекомендувалося взяти під контроль їхню роботу через комуністів, які працювали в цих органах, провести завершення слідства стосовно справ, які перебували у провадженні.

Зважаючи на ці обставини, в партійних організаціях НКВС у грудні 1938 - січні 1939 рр. відбулися закриті партійні збори, в ході яких на конкретних фактах подій останніх років проаналізовані причини масових репресій. Зокрема, закриті партійні збори парторганізації управління держбезпеки НКВС Полтавської області відмічали, що при проведенні масових репресій були допущені незаконні та безпідставні арешти як обласним апаратом, так і в районах. У багатьох випадках слідством застосовувалися незаконні дії – побиття, довготривалі та безперервні допити заарештованих по декілька діб. За вказівкою начальника НКВС Волкова фальсифікувалися так звані „керівні протоколи” та направлялися в Наркомат

УРСР фальшиві повідомлення про розкриття антирадянських організацій та контрреволюційного підпілля²⁵.

Керівництво обласного управління, в залежності від орієнтировок НКВС УРСР, покійно виконувало контрреволюційні замовлення керівників наркомату республіки. Так, коли в Україні була розкрита справа надуманої організації „Молода генерація”, УНКВС області розпочала пошук цієї організації в регіоні. Із числа заарештованих був визначений керівник молодіжної організації – троцькіст Чумак. Протокол допиту його як основної фігури кримінальної справи складав особисто начальник управління Волков. До справи залучили комсомольських працівників, що скомпрометували себе і були звільнені з роботи. Їм інкримінували підготовку терористичного акту проти М. Хрущова, задовго до його приїзду в Україну²⁶.

Закриті партійні збори парторганізації УДБ НКВС Житомирської області, що проходили впродовж восьми днів з 16 по 23 грудня 1938 р. викрили ворожу діяльність керівництва управління, очолюване Вяткіним, яка розпочалася з моменту затвердження на керівних посадах підлабузників, що потурали масовим безпідставним арештам та фальсифікували кримінальні справи, використовуючи силові методи ведення слідства. В управлінні була сформована оперативно-слідча група, якій надавалося право заарештовувати на свій розсуд, вибивати докази, а в дійсності виходило так, що „хто хотів, той і арештовував і кого хотів, того й арештовував”²⁷. „Якщо зустрічалося польське прізвище, що закінчувалося на „-цький, -ський” - значить поляк, євреїв оцінювали як сіоністів, а українців як націоналістів”²⁸.

Вишукуючи шпигунів та контрреволюціонерів фальсифікатори вдавалися до грубих підтасовок. За рішенням особливої трійки УНКВС по Житомирській області від 26 вересня 1938 року до вищої міри покарання було засуджено 90 осіб як учасників міфічної шпигунської „Польської організації військової”. Хоча слідство не встановило жодного факту антирадянської діяльності будь-кого із заарештованих. Основна вина

страчених крилася в національності та їхніх прізвищах, які мали горезвісне закінчення, що властиве полякам²⁹.

Морально-психологічний клімат у колективі УНКВС призвів до процвітання крадіжок, поборів, фактів мародерства. Відмічено чимало випадків, коли речі заарештованих привласнювалися співробітниками управління, а керівництво потурало цьому³⁰.

Вивчення архівних матеріалів „Особливої папки” Полтавського обкому партії дає нам можливість проаналізувати роботу бюро обкому партії, яке 10 квітня 1939 р. заслухало питання ”Про хід виконання постанови ЦК ВКП(б) та РНК СРСР від 17 листопада 1938 р.” Про арешти, прокурорський нагляд та ведення слідства”. Відмічені серйозні недоліки у роботі слідчих, які глибоко не вникали у розгляд кримінальних справ заарештованих, не проявляють турботи щодо належного оформлення протоколів спецсправ. Це призвело до повернення прокуратурою області 257 справ на дослідження за 4 місяці після прийняття зазначеної постанови. Одночасно відміченні прорахунки з боку прокуратури у здійсненні нагляду за слідчими діями НКВС³¹.

Через місяць бюро обкому партії заслухало звіти голови обласного суду Урізнечко та прокурора області Федорова про роботу очолюваних ними колективів. Зазначалося, що із загальної кількості 319 кримінальних справ за дванадцятьма (3,7 відсотка) винесено виправдувальні вироки. У подальшій роботі пропонувалося прокурору області посилити нагляд за веденням слідства у спецсправах, а обласному суду негайно завершити розгляд справ з порушеними строками³².

У контексті тогочасних політичних подій розпочалася чергова чистка НКВС. У 1939 році із органів державної безпеки було звільнено 7372 особи, або 22,9 відсотка від загальної кількості працівників НКВС СРСР. З них дві третини увільнено за посадові злочини, контрреволюційну діяльність та за компрометуючими матеріалами³³.

Наскільки вплинули зазначені заходи на практику роботи репресивних органів, свідчить виявлена нами статистика. Якщо протягом 1937-1938 рр.

було засуджено за контрреволюційні злочини 1 372 382 громадянина, то в 1939 році за цю провину до відповідальності було притягнуто 63 889 осіб³⁴. Оприлюднений у листопаді 1939 р. наказ наркому внутрішніх справ СРСР „Про недоліки в слідчій роботі органів НКВС” вимагав додержуватися кримінально-процесуальних норм у проведенні слідства та містив доручення про передачу незакінчених слідчих справ до судових органів. У цей час були ліквідовані позасудові органи ”трійки” та ”двійки”³⁵.

Характерно, що в умовах берієвської ”відлиги” реалізовано низку заходів, які зосереджувалися на певних справах щодо скорочення строків покарання та звільнення з таборів. Отже, звільнення з ув’язнення в 1939 р. створювало видимість лібералізації політичної системи, проте в дійсності це був лише тимчасовий відступ для подальшої узурпації влади „вождя народів”.

Оцінюючи діяльність Л. Берії, заступник начальника КДБ з контррозвідки Уділов зауважив, що з “приходом Берії на посаду Наркома НКВС в 1939 - 1941 рр. за його вказівкою було переглянуто декілька тисяч справ на осіб, які відбували покарання або перебували під слідством за статтею 58 КК РРФСР. У результаті цієї роботи декілька тисяч громадян були тоді звільнені з-під варти і повернулися до виконання своїх службових обов’язків. Серед них, наприклад, майбутні маршали Радянського Союзу Рокоссовський і Мерецьков, генерал армії Горбатов, сотні інших генералів і командирів Червоної Армії. За його вказівкою з таборів були звільнені і на початку війни направлені в Червону Армію 157 тисяч молодих в’язнів”³⁶.

Необхідно зазначити, що тисячам громадян, які пройшли через горнило поневірянь органів НКВС, було повернуто чесне і добре ім’я. У довідці від 22 грудня 1939 року Л. Берія сповіщав Й. Сталіна, що з таборів ГУТАБ НКВС звільнено 12 860 служителів руської православної церкви, засуджених у різні часи, та передбачалося звільнити ще близько 15 тисяч ув’язнених осіб³⁷. Опублікована статистика дає нам підстави стверджувати, що з ГУТАБу в 1939 році було звільнено 327 тисяч осіб³⁸.

За оцінкою О. Солженіцина, це була перша "хвиля" реабілітації, яку він оцінив як здачу копійки з карбованця³⁹, чим підкреслив її особливість, яка характеризувалася формуванням владних структур громадської думки, яка засвідчувала, що якщо з одними розібралися і випустили, то інші мешканці ГУТАБу засуджені справедливо.

До зазначеного необхідно додати, що звільнення з ув'язнення у зазначені роки проходило дуже повільно, навіть у тих випадках, коли за репресованих клопотали відомі в державі особи. Так, у 1939 – 1940 рр. Герої Радянського Союзу, депутати Верховної Ради СРСР В. Гризодубов та М. Громов звернулися до Берії та Ульриха з проханням перегляду кримінальної справи С. П. Корольова, який 27 вересня 1938 року був засуджений до 10 років ув'язнення. 13 квітня 1940 року справа Корольова була направлена на новий розгляд і 16 червня того ж року Корольов був засуджений до 8 років позбавлення волі. У подальшому його перевели до особливого технічного бюро при НКВС для роботи за спеціальністю. За видатні заслуги у розробці нової техніки Корольова достроково звільняють з погашенням судимості. Проте реабілітація головного конструктора космічної техніки відбулася лише через 17 років⁴⁰.

Твердження, що реабілітація розпочалася в 1939 р. - чисто пропагандистський захід. Ним політичне керівництво держави намагалося завуалювати дійсних організаторів масових репресій, частково зняти соціальну напругу в суспільстві, заспокоїти громадську думку та продемонструвати "великий" прояв турботи "вождя народів" за долю трудящих.

Водночас у ході звільнення з таборів місцеві партійні організації звинувачували працівників НКВС у застосуванні ними методів фізичного впливу під час дізнання та ведення слідства. Така ситуація означила перед вищим політичним керівництвом держави проблеми обґрунтування доцільності застосування фізичних методів у слідчій роботі та запровадження масових репресивних заходів. Відповідь містилася у шифротелеграмі, направлений Сталіним 10 січня 1939 р. секретарям обкомів, крайкомів, ЦК

нацкомпартій, наркомам внутрішніх справ і начальникам управлінь внутрішніх справ, в якій зазначалося: ”ЦК ВКП(б) пояснює, що застосування фізичного впливу в практиці НКВС, починаючи з 1937 р., було дозволено ЦК ВКП(б) ... Відомо, що всі буржуазні розвідки застосовують методи фізичного впливу проти представників соціалістичного пролетаріату і застосовують ці методи у найогиднішій формі. Виникає питання, чому соціалістичні органи державної безпеки мають бути гуманнішими щодо запеклих агентів буржуазії та заклятих ворогів робітничого класу і колгоспників. ЦК ВКП(б) вважає, що засоби фізичного впливу повинні обов’язково застосовуватися і надалі, винятково щодо відвертих ворогів народу, таких, що не роззброїлися, як припустимий і доцільний метод”⁴¹.

Аналізуючи репресивні акції на тлі зазначеної шифротелеграми, відстежується певна тенденція зменшення розгляду кількості кримінальних справ щодо звинувачень у контрреволюційній діяльності. За твердженням Ю. Шаповала, в Україні у 1939 р. було заарештовано 12 тисяч осіб, а у 1940 р. їх кількість зросла в чотири рази і становила майже 50 тисяч осіб⁴².

Таким чином, твердження, що реабілітація розпочалася в 1939 р. - чисто пропагандистський захід. Ним вище політичне керівництво держави намагалося завуалювати дійсних організаторів масових репресій, частково зняти соціальну напругу в суспільстві, заспокоїти громадську думку та продемонструвати ”великий” прояв ”вождя народів” за долю трудящих.

¹ Шаповал Ю. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії. – К.: Генеза, 2001. – С. 39.

² Ковтун Г. К., Войналович В. А., Данилюк Ю. З. Масові незаконні репресії 20-х - початку 50-х років на Полтавщині // Реабілітовані історією. - Київ – Полтава: Рідний край, 1992. – С. 5 -49; . Бажан О.Г. Війна проти власного народу // Літературна Україна. – 1994, 29 липня. Пристайко В.І., Шаповал Ю.І. Справа „Спілки визволення України”: невідомі документи і факти. – К.: Інтел, 1995.- 448 с.; Рубльов О., Черченко Ю. Сталінщина і доля української інтелігенції в 20-50-х р.р. – К.: Наукова думка, 1994. - 350с.

³ //З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 1997. № 1/2 - С. 15.

⁴ Рубльов О. Викриття „агентури польського фашизму,, в УСРР: „справа польської організації військової” 1933-1934 рр.: мета, механізм фабрикації, наслідки // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – Випуск 7. - К., 2003. – С. 185.

⁵ Державний архів Хмельницької області (далі ДАХМ.О) – Ф. 6193. оп. 12. спр. № П. – 6584. Т.4. – Арк. 29,30.

⁶ Архівна справа управління СБУ Хмельницької області П. № 415. - Арк. 16.

⁷ Мироненко А. Н., Бенько А. П. Жертви сталинського терору предвоєнного п’ятиліття на Україні. - Киев-Днепродзержинск, 1994. – С. 7.

- ⁸ Реабилитация: как это было. Том II. - М.: МФД, 2003. – С. 613.
- ⁹ Записка Комиссии Президиума ЦК КПСС в Президиум ЦК КПСС о результатах работы по расследованию причин репрессий и обстоятельств политических процессов 30-х годов // Реабилитация: как это было. Том II. - М.: МФД, 2003. – С. 591.
- ¹⁰ Записка А. Н. Яковлева, В. А. Медведева, В. М. Чебрикова, А. И. Лук'янова, Г. П. Разумовского, Б. К. Пуго, В. А. Крючкова, В. И. Болдина, Г. Л. Смирнова в ЦК КПСС "Об антиконституционной практике 30-40-х и начала 50-х годов" // Реабилитация: как это было. Том III. - М.: МФД, 2004. – С. 144.
- ¹¹ Лихолобова З.Г. Сталінський тоталітарний режим та політичні репресії кінця 30-х років в Україні. - Донецьк: Дон ДУ, 1996. – С. 133.
- ¹² Данилов В. Феномен первых пятилеток. // Горизонт/, - 1988. - № 5. – С. 36.
- ¹³ Лихолобова З.Г. Сталінський тоталітарний режим та політичні репресії кінця 30-х років в Україні Донецьк: Дон ДУ, 1996. – С. 134.
- ¹⁴ Гордон Л.А., Клопов Э. В. Что это было: Размышления о предпосылках того, что случилось с нами в 30 – 40 годы. - М.: Политиздат, 1989. – С. 76, 106.
- ¹⁵ Берия С. Мой отец Берия. В коридорах сталинской власти. – М.: ОЛМА – ПРЕСС, 2002. – С. 66.
- ¹⁶ Державний архів Полтавської області (ДАПО). – Ф. П. 15. оп. 4. спр. 1. – Арк. 50 – 53.
- ¹⁷ Там само. – Арк. 51.
- ¹⁸ Там само. – Арк. 52 – 53.
- ¹⁹ Російський державний архів новітньої історії (далі РДАНІ). – Ф. 17. оп. 3. спр. 1004. – Арк. 50.
- ²⁰ Лубянка Сталин и Главное управление госбезопасности НКВД. Архив Сталина. Документы высших органов партийной и государственной власти. 1937-1938. – М.: МФД, 2004. – С. 604 – 606.
- ²¹ РДАСП. – Ф. 17. оп. 3. спр. 1004. – Арк. 11.
- ²² Лубянка Сталин и Главное управление госбезопасности НКВД. Архив Сталина. Документы высших органов партийной и государственной власти. 1937-1938. – М.: МФД, 2004. – С. 664.
- ²³ ДАПО. - Ф. П. 15. оп. 4. спр. 1. – Арк. 51-52.
- ²⁴ Там само. – Ф. П. 3809. оп. 1. спр. 1. – Арк. 12.
- ²⁵ Там само. – Арк. 80 - 81.
- ²⁶ Там само. – Арк. 57, 72.
- ²⁷ Державний архів Житомирської області(ДАЖО). – Ф. П. 1. оп. 1. спр. 558. – Арк. 23, 92,115.
- ²⁸ Там само. – Спр. 558. – Арк. 146.
- ²⁹ Там само. – Спр. № 7059. П. Т. 5. – Арк. 399 – 411.
- ³⁰ Там само. – Ф. П. 1. оп. 1. спр. 558. – Арк. 13, 22, 29, 83, 97, 118, 140.
- ³¹ ДАПО. – Ф.П. 15. оп. 7 спр. 15. – Арк. 16 – 18.
- ³² Там само. – Арк. 21.
- ³³ Шаповал Ю.І. Переддень і апогей великого терору. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX-XX ст. Історичні нариси. – Київ: Наукова думка. – 2002. – С. 485.
- ³⁴ Реабилитация: как это было. Том I. - М.: МФД, 2000. – С. 77.
- ³⁵ Бериевская „оттепель” // Аргументы и факты. -2004. - № 6, 24 июля.
- ³⁶ Лисичкин В., Шелепин Л. Третья мировая информационно-психологическая война. // http://conrad2001.narod.ru/russian/library/books//wwlll/ww_2.htm...
- ³⁷ Карпов В.В. Генералиссимус. Историко-документальное издание. Книга первая. – М.: Вече, 2004. – С.86.
- ³⁸ Хлевнюк О.В. 1937-й: Сталин, НКВД и советское общество. – М.: Республика, 1992. – 227.
- ³⁹ Солженицын А. Архипелаг ГУЛАГ. Ч. 1-2. - М.: Инком НВ, 1991. – С. 63.
- ⁴⁰ // Источник. - 1997. - № 1. – С. 80.
- ⁴¹ Реабилитация: Политические процессы 30 – 50-х годов. – М.: Политиздат, 1991, - С. 40 – 41.
- ⁴² Шаповал Ю. Україна XX століття: Особи та події в контексті важкої історії. – К.: Генеза, 2001. - С.39.

Історія України: маловідомі імена, події, факти: Збірник статей. – Вип. 33 – К.: 2006. – С.205 - 217.